

Using Etymology in Greek Vocabulary Acquisition

Both etymology and vocabulary acquisition have a prominent place in linguistic research. Notwithstanding, investigations into the role of etymology as an aid in vocabulary acquisition are surprisingly rare. The present paper attempts to explore to what extent the study of Ancient Greek can be facilitated for Dutch students by applying etymological methods.

There is relatively little scientific literature on the subject of etymology as an aide in vocabulary acquisition. A few stand-alone tests have been done, trying to improve recollection of a word in the test subject's second language (L2) by priming the test subjects with a cognate from the test subject's first language (L1). Although researchers concluded that an emphasis on etymological relationships leads to improved recollection, they offered no theoretical backgrounds or methodological guidelines (such as specific criteria for eligible words).

Some of those criteria can however be inferred from research done into the cognate facilitation effect. That effect entails an improved recollection of words in L2, if primed with a cognate from L1. Not only has research provided some criteria for the recognizability of words, it has also shown that the effect is present when L1 and L2 are written in a different alphabet.

Besides that, there are two methods that are not developed specifically for learning by way of etymology, but are nonetheless suited for it: aural imagery and the keyword method. Both methods rely on a formal semblance between a word in L1 and a word in L2. Aural imagery requires the two words to have a semantic likeness too, whereas the keyword method requires the two words to be able to be joined in a visual image.

Dutch borrowed words from Ancient Greek in a twofold way. Direct borrowing in bulk occurred only after the renaissance, when Greek words and word parts were mainly used for coining new scientific words. As a result of this, these words underwent few if any sound shifts and remain, aside from transliteration from Greek to Latin script, relatively unchanged. All the same, precisely because of the highly specific character of these scientific words, many of them do not belong to the core vocabulary of the typical learner of Greek. Besides direct borrowing, a lot of Greek words have entered the Dutch language by way of Latin. Whereas these words are not limited to the scientific vocabulary, they have changed more. Many of them were borrowed by Dutch in the Pre-Modern period, thus undergoing more sound shifts.

After surveying theories and doing practical exercises, I came to the conclusion that the methods of using etymology as an aid are too imprecise to attain the level of retention required for practical use. Furthermore, applying aural imagery and the keyword method risks confusing insights in the etymological relationship between the two languages concerned.

In sum, although the general conclusion is that etymology can be a helpful tool for better retention of L2 vocabulary, its role must not be overrated.

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
STUDIERICHTING TAAL- EN LETTERKUNDE

Het gebruiken van etymologie bij het studeren van het Griekse vocabularium

Begeleider
Prof. dr. T. Van Hal

Bachelorpaper
ingediend door

GEERT BARTEN

Leuven 2014

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	2
2. Etymologie als hulpmethode bij het leren van vocabularium.....	3
2.1. Onderzoeken naar etymologie als hulpmethode bij het leren van vocabularium.....	3
2.1.1. Concrete onderzoeken	3
2.1.2. Aurale verbeelding en sleutelwoordtechniek.....	4
2.2. Criteria voor herkenning van verwante woorden.....	6
2.3. Niet-intrinsieke voordelen.....	8
2.4. Conclusie.....	9
3. Griekse ontleningen in het Nederlands.....	10
3.1. Theorieën over ontlening.....	10
3.2. De cultuurhistorische achtergrond van de ontlening door het Nederlands uit het Grieks....	10
3.2.1. Vóór de renaissance.....	10
3.2.2. Tijdens en na de renaissance.....	11
3.2.3. 19e eeuw en Wetenschapsgrieks.....	11
3.3. Systematische klankveranderingen in Nederlandse woorden ontleend aan het Grieks.....	12
3.4. Griekse woorden, via andere talen ontleend door het Nederlands.....	13
3.4.1. Het Latijn.....	13
3.4.2. Systematiek van de veranderingen van ontleningen uit het Grieks door het Latijn.....	14
3.4.3. Andere talen.....	16
3.5 Conclusie.....	16
4. Synthese en praktische toepassing van de theorieën.....	18
4.1. Praktische toepasbaarheid van de theorieën.....	18
4.1.1 Praktische toepassing aurale verbeelding en sleutelwoordmethode.....	18
4.1.2 Praktische toepasbaarheid cognaatvergemakkingseffect.....	19
4.2. Conclusie toepasbaarheid van de theorieën.....	21
4.2.1. Conclusie toepasbaarheid aurale verbeelding en sleutelwoordmethode.....	21
4.2.2. Conclusie cognaatvergemakkingseffect.....	21
4.3. Algemene conclusies.....	22
Bronnen.....	23

De paper telt 76729 tekens

1. Inleiding

Woordjes leren is de natuurlijke vijand van menig student. Vele schoolgangers zullen met afgrijzen terugdenken aan de lange lijsten van vreemde woorden die in het hoofd geprent moesten worden. Toekomstige studenten hoeven niet te hopen dat zij eraan ontsnappen, want woorden vormen de fundering waarop het huis van de taal gebouwd wordt. In het licht van het grote belang van het leren van woorden zou het voor de hand liggen dat er al uitvoerig onderzoek gedaan is naar de meest effectieve manieren van woordenschatverwerving. Niets is echter minder waar. Verscheidene onderzoekers beklagen zich over het gebrek aan onderzoek op dit gebied.

Het gebrek aan onderzoek naar het studeren van Griekse woordjes is zo mogelijk nog schrijnender. De enige documentatie daarvan in het Nederlandse taalgebied is bij mijn weten het onlangs verschenen artikel van Jeroen Vis (Vis, 2013), waarin hij voorzichtig enkele theorieën van taalverwerving probeert toe te passen op het studeren van het Grieks.

Naar etymologie en historische taalkunde in het algemeen is vanzelfsprekend veel meer onderzoek verricht. De ontwikkeling en onderlinge samenhang van de meeste grote talen is vrij uitvoerig beschreven. Zowel de ontwikkeling van Proto-Indo-Europees naar de moderne talen als het fenomeen van ontleening zijn al voorwerp van gedetailleerd onderzoek geweest. Maar niemand heeft uitgebreid geschreven over de relatie tussen het Nederlands en het Grieks. Buiten enkele populairwetenschappelijke boeken en korte passages in etymologische woordenboeken – geen van beide theoretische bronnen – is er bar weinig te vinden.

Gezien het weinige onderzoek naar de individuele delen, is het niet verwonderlijk dat slechts enkelen een synthese gemaakt hebben tussen etymologie en het studeren van vocabularium. Over de mogelijke rol van etymologie bij het studeren van Griekse woordjes door een spreker van het Nederlands heeft zelfs niemand geschreven. Deze paper wil daarin evenwel verandering in brengen door een klein overzicht te maken van wat er al onderzocht is op het gebied van het leren van vocabularium en van de verwantschap tussen het Grieks en het Nederlands, en die informatie samen te voegen. Dit overzicht is evenwel allesbehalve exhaustief. De belangrijkste limiet die eraan gesteld werd, is dat er alleen rekening werd gehouden met woorden die door het Nederlands uit het Grieks ontleend zijn, direct of indirect via een andere taal. Cognaten, oftewel Nederlandse woorden die een gemeenschappelijke (veelal Proto-Indo-Europese) voorouder delen met een Grieks woord, zijn niet in overweging genomen.

De reden daarvoor is tweevoudig: ten eerste is die verwantschap een stuk minder evident. De woordvorm en -betekenis is sterk uiteengelopen tussen het Nederlands en het Grieks, waardoor het een stuk moeilijker is geworden om een zinvolle connectie tussen de twee te maken. Die verwantschap wordt daarmee minder relevant voor didactische doeleinden. Ten tweede is voor het behandelen van zo'n verwantschap een kennis van het Proto-Indo-Europees nodig die de meeste studenten zullen ontberen. Zeker aangezien voor een volledig inzicht in de verwantschap tussen Nederlandse en Griekse woorden een zekere kennis van de laryngaaltheorie nodig is, is het waarschijnlijk dat een nadruk op Proto-Indo-Europese etymologie een grote investering in kennis vereist, en daarmee eerder ongeschikt is als bijkomend instrument om vocabularium snel te beheersen. Het zou uiteraard interessant zijn om te zien of die investering uiteindelijk een betere kennis van en inzicht in het vocabularium oplevert. Wellicht is het voordelig om leerlingen veel eerder een introductie tot het Proto-Indo-Europees te geven. Die vraag overstijgt echter de *scope* van dit werk, en zal daarom verder gelaten worden voor wat het is.

Vanzelfsprekend zullen alle woorden uit het klassieke Grieks komen, en dan met name het Attische dialect. De meeste woordenlijsten hanteren immers de Attische spelling en orthografie als standaard. Om praktische redenen is het dus logisch om die woorden als uitgangspunt te nemen. Het Nederlands heeft echter niet al zijn woorden uit het Attische Grieks ontleend. Waar nodig zullen woorden uit andere dialecten dan het Attisch aangestipt en besproken worden. Kortom, tenzij anders vermeld, staat 'Grieks' voor het klassieke Attische Grieks.

2. Etymologie als hulpmethode bij het leren van vocabularium

Dit onderdeel start met een overzicht van enkele specifieke onderzoeken naar de invloed van etymologie op het studeren van het vocabularium van een taal. Eerst zullen een paar onderzoeken naar een praktische toepassing van etymologie besproken worden. Vervolgens zal het zogenaamde *cognate facilitation effect* worden bekeken. Ten slotte komen nog enkele technieken aan de orde die niet specifiek toegespitst zijn op etymologie, maar die wel gebruik kunnen maken van etymologie.

2.1. Onderzoeken naar etymologie als hulpmethode bij het leren van vocabularium

2.1.1. Concrete onderzoeken

Een vaak aangehaald onderzoek in deze context is dat van Thomas Bellomo (1999). Bellomo testte leerlingen die Engels als tweede taal leerden. Hij gebruikte naar eigen zeggen een 'quasi-experimenteel' (Bellomo, 1999, 4) ontwerp van een onderzoek, waarbij leerlingen twee tests afleggen, met een interval van twaalf weken tussen de tests. Gedurende die periode werden de leerlingen onderwezen in de Latijnse en Griekse affixen en stammen die in het Engels door ontlening opduiken. Hij benadrukt evenwel dat hij etymologie niet ziet als historische ontwikkeling, maar als kennis van woordstammen en affixen (Bellomo, 1999, 2).

De resultaten liegen er niet om. Zowel bij de leerlingen die een Romaanse taal spreken als bij de leerlingen die een niet-Romaanse taal spreken, is een duidelijke verbetering in de testresultaten te zien. De kennis van de sprekers van een niet-Romaanse taal is zelfs ongeveer verdubbeld. Dit wijst er duidelijk op dat een focus op etymologie voordelig kan zijn voor tweedetaalleerlingen.

Bellomo onderrichtte zijn studenten in een aantal Griekse en vooral Latijnse stammen en affixen, die samen gecombineerd konden worden tot ongeveer 360 Engelse woorden. Daarnaast kwamen ook een aantal suffixen aan bod. De woorden die met die suffixen gevormd kunnen worden, werden niet in het bovenstaande cijfer opgenomen. Helaas treedt Bellomo niet verder in detail. Hij geeft niet aan welke affixen en stammen hij gebruikt heeft, noch maakt hij zijn criteria voor de gebruikte affixen en stammen kenbaar.

In zijn bescheiden onderzoek onder Griekse studenten die Engels leerden, gaat Chatzisavvas (2005) ook uit van het analyseren van 'de betekenis van prefix en woordstammen' (Chatzisavvas, 2005, 16).

De leerlingen kregen een korte lijst met prefixen en woordstammen die gelinkt waren aan morfemen uit hun moedertaal, het Nieuwgrieks. Toen Chatzisavvas zijn studenten een lijst met Engelse woorden voorschotelde, liet hij hen die scheiden in morfemen. Vervolgens werd ieder morfeem aan een etymologische analyse onderworpen met behulp van de moedertaal. Tenslotte combineerden de leerlingen de morfemen weer tot het originele woord, en kwamen zo tot de betekenis van het Engelse woord.

Zo werd het Engelse 'impermeable' opgedeeld in de morfemen 'im', 'perme' en 'able'. De morfemen werden vervolgens gelinkt aan Nieuwgriekse verwanten: 'im' aan het privatieve 'ι' en 'perme' aan 'περασμα', wat 'doorgang' betekent. 'Able', dat geen Nieuwgrieks verwant heeft, werd door Chatzisavvas verklaard als een indicator dat het om een bijvoeglijk naamwoord gaat. Zo werden de leerlingen geacht af te leiden dat de betekenis 'niet-doorgang-BVN', oftewel 'ondoordringbaar' is (Chatzisavvas, 2005, 13). De test wees uit dat de leerlingen die de etymologische benadering volgden aanzienlijk beter scoorden, zowel in vergelijking met een eerder afgenomen test als met studiegenoten die de Engelse woorden in hun geheel uit het hoofd dienden te leren zonder etymologische analyse.

Chatzisavvas' methode bestaat uit twee fases. Tijdens de eerste stap worden de woorden morfologisch geanalyseerd. Tijdens de tweede stap wordt er een link gelegd tussen het morfeem in de tweede taal en een morfeem in de moedertaal van de student. Op het oog is dit een logisch plan van aanpak, maar wat zijn de merites van iedere stap?

Het staat in ieder geval als een paal boven water dat morfologische analyse een effectieve methode is om het vocabularium van een student uit te breiden. Wysocki en Jenkins (1987, 69) noemen het een 'krachtig scheppend gereedschap om het vocabularium verder uit te breiden dan alleen met woorden die direct of door contextuele analyse geleerd worden'.

Helaas wordt morfologische analyse moeilijker als het gaat om morfemen uit de tweede taal. Wysocki en Jenkins (1987, 70) beschrijven hoe J.R. Shepherd in een onuitgegeven doctoraatsverhandeling en D.B. Kaye in een onuitgegeven manuscript ieder vaststellen dat leerlingen al aanzienlijke moeite hebben met het correct herkennen en indelen van morfemen van Latijnse afkomst, zelfs in woorden uit hun eigen taal.

De tweede stap blijft ook bij Chatzisavvas eerder vaag. Net als bij Bellomo moeten we vaststellen dat er geen analyse van de gebruikte woorden en woorddelen is gemaakt. Het is daardoor niet duidelijk in welke mate het woord uit de eerste taal van de leerling (L1) en het woord uit de tweede taal (L2) formeel van elkaar mogen verschillen, terwijl ze wel herkenbaar voor de leerlingen en daarmee bruikbaar voor de methode blijven.

Een derde onderzoek dat direct betrekking heeft op het leren van vocabularium door middel van etymologie is dat van Hosseini et al. (2012). Zij onderzochten twee groepen leerlingen, allen leerlingen Engels als tweede taal en voornamelijk moedertaalsprekers van het Farsi. Eén groep werd onderwezen met een nadruk op etymologie, de andere helft fungeerde als controlegroep.

De aanpak van Hosseini et al. lijkt sterk op die van Bellomo en Chatzisavvas: ze lieten hun leerlingen de Griekse en Latijnse stammen uit Engelse woorden distilleren, om uit de kennis van die stam de betekenis van het Engelse woord af te leiden. Net als Bellomo en Chatzisavvas kwamen uit hun onderzoek ondubbelzinnige cijfers die wezen op een positieve invloed van etymologie op het leren van vocabularium. Maar ook Hosseini et al. laten het na om criteria te formuleren voor de stammen die zij gebruikten.

Deze drie onderzoeken laten zien dat een nadruk op etymologie bij het studeren van vocabularium een voordelig effect kan hebben voor studenten. We kunnen reeds een deel van de te adviseren aanpak afleiden uit de onderzoeken.

Zo lijken alle onderzoeken het erover eens te zijn dat in het etymologische leerproces vooral aandacht uit dient te gaan naar stammen en affixen. Bellomo en Hosseini et al. voegen daar ook hele woorden aan toe. Het dient opgemerkt te worden dat alle bovengenoemde onderzoeken uitgaan van sprekers van een taal die al veel Griekse en Latijnse woorden en woorddelen kennen.

Daarnaast benadrukken met name Chatzisavvas en Hosseini et al. het belang van morfologische analyse. Dit betekent dat zij het waardevol vinden om woorden eerst te scheiden in de stam, met eventueel affixen. Die morfologische analyse is een bewezen techniek, maar de vraag blijft of de analyse zich ook nauwkeurig kan voltrekken bij de analyse van woorden uit vreemde talen. Immers, bij veel studenten zal inzicht in woordvorming in de taal die gestudeerd wordt nog ontbreken.

Er werpt zich echter een pertinent probleem op bij het bestuderen van deze onderzoeken: aan welke criteria moeten de woorden en woorddelen, zoals wortels of affixen, voldoen om nuttig te kunnen zijn voor het leren van vocabularium?

2.1.2. Aurale verbeelding en sleutelwoordtechniek

Hiernaast bestaan er nog twee technieken die niet specifiek ontwikkeld zijn met etymologie in het achterhoofd. Evenwel lijken de technieken zich uitstekend te lenen om gebruikt te worden met etymologie. Het is dan ook de moeite waard om hier hun merites te bespreken

Een eerste techniek is wat Oxford en Crookall *aural imagery* (1990, 18) ofte 'aurale verbeelding' noemen. Bij deze techniek worden woorden met eenzelfde semantische waarde die qua klank(en)

op elkaar lijken, mentaal aan elkaar gelinkt. Een voorbeeld: een spreker van Nederlands als moedertaal zou bij het leren van het Grieks het Griekse woord 'μέθη', 'metè' (dronkenschap), kunnen verbinden met het Nederlandse 'mede' (honingwijn), dat fonologisch sterke gelijkenissen vertoont, en ook een inhoudelijke verbintenis heeft: van honingwijn wordt men immers dronken.

Hoewel de aurale verbeelding niet beperkt is tot verwante woorden, kan, zoals reeds getoond werd ('μέθη' en 'mede' stammen immers beide van Proto-Indo-Europees *medhu), etymologie zeer makkelijk ingeschakeld worden bij deze aurale verbeelding. De vorm van verwantschap tussen Griekse en Nederlands woorden die in deze paper onderzocht wordt (Griekse leenwoorden in het Nederlands), leent zich zo mogelijk nog meer voor het gebruik van aurale verbeelding dan de indirecte etymologie via het Proto-Indo-Europees (gedeelde erfwoorden tussen het Grieks en het Nederlands door dezelfde Proto-Indo-Europese herkomst). Immers, de klankgelijkheid tussen woorden die het Nederlands uit het Grieks heeft overgenomen, is veel groter dan de klankgelijkheid tussen woorden in het Nederlands en het Grieks die van dezelfde Proto-Indo-Europese stam afgeleid zijn. Bij de eerstgenoemde groep staan namelijk veel minder klankwetten tussen het Griekse en het Nederlandse woord dan bij de laatstgenoemde groep.

De aurale verbeelding kan nog een beetje uitgebreid worden, in de zogenaamde *keyword technique* oftewel de sleutelwoordtechniek. Deze techniek combineert de klankgelijkheid tussen twee woorden met een visueel element.

Een woord uit de tweede taal wordt vastgemaakt aan een fonetisch gelijk(end) woord in de moedertaal van de leerling, het zogenaamde *keyword* ofte sleutelwoord. Vervolgens wordt de betekenis van dat sleutelwoord vastgemaakt aan de vertaling van het vreemde woord naar de moedertaal. Een schema kan wellicht de verhouding met de aurale verbeelding verduidelijken:

	Aurale Verbeelding	Sleutelwoordmethode
Formele gelijkenis	Ja	Ja
Inhoudelijke gelijkenis	Ja	Nee
Visuele voorstelling	Nee	Ja

Zo kan bijvoorbeeld het Griekse woord 'πόντος' ('pontos', zee) gelinkt worden aan het Nederlandse woord 'pont' (boot), dat grotendeels identiek klinkt. Dan wordt het Nederlandse woord 'pont' verbonden met de vertaling van 'πόντος' in een visueel beeld: men kan een zich een pont die op de zee vaart voorstellen.

De sleutelwoordtechniek is in 1974 voor het eerst beschreven door Richard C. Atkinson in samenwerking met Keith T. Wescourt (Atkinson & Wescourt, 1974) en werd nog in het volgende jaar met succes getest (Atkinson & Raugh, 1975, 126-133). Atkinson liet een groep leerlingen met Engels als moedertaal Russische woorden leren met de sleutelwoordtechniek, en een controlegroep liet hij woorden leren door simpele memorisatie. De eerste groep scoorde aanzienlijk beter dan de tweede. Om het te illustreren met een voorbeeld van Atkinson en Raugh zelf: het Russische woord *зvonók* betekent *bel*. Een spreker van het Engels zou zich kunnen concentreren op het '-ok', dat klinkt als het Engelse *oak*, in het Nederlands *eik*. Door *oak* als sleutelwoord te nemen, zou men zich een visuele voorstelling kunnen maken van een eik met bellen daarin of een eik die in een klokkentoren groeit.

Het voordeel van de sleutelwoordtechniek in vergelijking met andere technieken is duidelijk: de sleutelwoordtechniek laat het toe om grote hoeveelheden woorden in te zetten. Echter wordt het criterium van etymologische verwantschap losgelaten, waardoor pseudo-etymologiën op de loer liggen. Pressley et al. becijferden dat de groep die de sleutelwoordtechniek gebruikte, beter scoorde bij het zich herinneren van vocabularium dan groepen die gebruik maakten van technieken 'die aangeraden worden door wetenschappers die onderzoek doen naar lezen en door geheugentheoristen' (Pressley et al., 1982-2, 50-60). De eerste techniek die Pressley et al. vergeleken was om de te leren woorden in het context van een zin te geven. In de tweede vergeleken techniek werd leerlingen gevraagd voor het studeren de woorden zelf in de context van een zin te zetten. Bij de derde vergeleken techniek werd leerlingen een aantal zinnen geboden waarin de te

leren woorden stonden. Zij moesten dan zelf beoordelen of het woord in die zin juist gebruikt is. Naast de indicaties dat het gebruik van de sleutelwoordmethode voordeel brengt, zijn echter ook aanwijzingen dat de methode geen voordeel geeft boven andere leertechnieken (Pressley et al., 1982, 61-91).

Ondanks haar schijnbaar enorme inzetbaarheid heeft de sleutelwoordtechniek twee belangrijke beperkingen. Ten eerste helpt de techniek herinnering van woorden op de lange termijn alleen als die woorden direct na het studeren zijn geconsolideerd, bijvoorbeeld door het afnemen van een test (Gruneberg, 1998, 529-532). Ten tweede is de spelling van woorden in de doeltaal aanzienlijk slechter (Pressley et al., 1982-1, 635-642), wellicht omdat er zo gefocust wordt op het sleutelwoord. Als het sleutelwoord qua spelling identiek was aan het te leren woord, zoals het Engelse *post* en het Latijnse *posticum*, was de spelling van de leerlingen over het algemeen correct. Als het sleutelwoord en het te leren woord echter verschilden qua spelling, zoals het Latijnse *truncus* en het Engelse *trunk*, spelden leerlingen het vaak fout.

Daarnaast is het allerm minst duidelijk of de studenten de techniek zelf moeten toepassen, dan wel de docent. Met andere woorden: is de sleutelwoordtechniek effectiever als de docent reeds een sleutelwoord en een beeld aanlevert, of als de leerlingen op zoek gaan naar een gepast beeld? Atkinson stelt in zijn onderzoek (Atkinson & Raugh, 1975, 131) dat het effectiever is als de docent de associaties reeds maakt, terwijl Pressley et al. concluderen dat het niet uitmaakt wie de associaties maakt (Pressley et al., 1980, 169).

2.2. Criteria voor herkenning van verwante woorden

Helaas geven al deze onderzoeken nog steeds geen antwoord op de vraag in welke mate woorden op elkaar moeten lijken, zodat leerlingen nog steeds een zinvolle connectie tussen de woorden kunnen maken.

Paul Bogaards verzuchtte in 1994 nog dat de afstand tussen twee woorden die als verwant gezien worden verre van duidelijk afgebakend is (Bogaards, 1994, 153). Ook Keiko Koda beklagt zich erover dat 'woordherkenning, ondanks het belang daarvan, weinig aandacht heeft gekregen in L2-onderzoek' (Koda, 2005, 37). Zij wijt dit ten eerste aan de top down conceptualisatie die gedurende de jaren '70 en '80 het onderzoek naar lezen in L2 domineerde, en ten tweede aan een gebrek aan duidelijke domeinafbakening van de linguïstische kennis en taalverwerkingsvermogens.

We hebben vastgesteld dat zowel de aurale verbeelding als de sleutelwoordmethode een zekere fonetische gelijkennis vereisen. We hebben niet de vinger kunnen leggen op hoe sterk die gelijkennis dan wel niet moet zijn.

Ook de onderzoeken naar een praktische toepassing van etymologie blijven eerder vaag over de criteria waaraan een woord(deel) moet voldoen om herkenbaar te zijn. Er is echter iets af te leiden uit de literatuur over een fenomeen dat optreedt als er verwante woorden verschijnen: het *cognate facilitation effect*, ofte 'cognaatvergemakkelijkingseffect'. Dat houdt in dat mensen de betekenis van een vreemd woord makkelijker zullen onthouden en het zich sneller zullen herinneren, als in de eigen taal een verwant van dat woord bestaat. Zo onthouden sprekers van het Nederlands de betekenis van Griekse woorden als *σχολή*, *τύραννος* en *δράκων* makkelijker, omdat er in het Nederlands woorden bestaan die daarmee verwant zijn, namelijk respectievelijk *school*, *tiran* en *draak*.

Dit effect werd eerst geobserveerd tijdens reactietijdtesten. Dijkstra et al. ontdekten dat, hoewel homografen geen voordeel opleverden bij herkenning, verwanten juist wel sneller herkend werden (Dijkstra et al., 1998, 51-66). Dit betekent dat een proefpersoon zich de correcte betekenis van woorden die in beide talen hetzelfde geschreven werden, minder snel herinnert dan de betekenis van een woord in een vreemde taal dat een verwant heeft in zijn eigen taal.

Het effect werd in eerste instantie getest bij tweetalige Engels- en Nederlandssprekers, en later ook bij andere tweetaligen. Dat dit effect ook geldt voor sprekers van het Nederlands die in het Grieks verwanten tegenkomen, is niet evident. Woorden uit het Grieks hebben namelijk een andere ontwikkeling doorgaan toen ze door het Nederlands overgenomen werden, dan Engelse woorden met Nederlandse of Spaanse cognaten. De meeste Engels woorden met Spaanse cognaten stammen

bijvoorbeeld via het Frans af uit het Vulgair Latijn. Ze hebben dus taalwettige ontwikkelingen van zowel het Frans als het Engels meegemaakt. De Spaanse cognaten daarentegen, stammen ook van het Vulgair Latijn. Zij hebben de taalwettige ontwikkelingen van de Spaanse taal meegemaakt. Die ontwikkelingen kunnen sterk verschillen van de ontwikkelingen die Griekse woorden ondergingen toen ze door het Nederlands ontleend werd. De ontwikkelingen kunnen zelfs zo sterk verschillen, dat het cognaatvergemakkelijkings-effect in mindere mate van toepassing is bij verwante woorden in het Grieks en het Nederlands dan bij verwante woorden in het Engels en het Spaans.

Uit verder onderzoek is echter gebleken dat er slechts verschil in effect bestaat als het gaat over taalinterne cognaten, niet wanneer het gaat over cognaten uit twee verschillende talen (Lemhöfer et al., 1998, 12-31). Dat wil zeggen, cognaten binnen het Nederlands activeren hypothetisch gesproken het effect minder sterk dan cognaten binnen het Engels, maar het effect wordt even sterk geactiveerd of het nu over cognaten tussen Engels en Nederlands gaat, of tussen Chinees en Japans, of tussen welke twee talen dan ook.

Moss (1992, 141-158) deed een uitgebreid onderzoek naar de mate waarin morfologische veranderingen de herkenbaarheid van verwante woorden in een tweede taal beïnvloedden. Ze legde daartoe een vierhonderdtal Colombiaanse studenten, die allen het Spaans als moedertaal hadden, een test voor, waarin hun een Engels woord gegeven werd. De leerlingen moesten vervolgens zelf de Spaanse verwant van het Engelse woord zien te achterhalen.

De lengte van het woord had geen invloed op de herkenbaarheid. Het aantal verschillen, dit wil zeggen het aantal letters waarop het Spaanse woord verschilde van diens Engelse verwant, zowel door toevoeging, door weglating als door verandering, vertoonde wel een zekere correlatie met de herkenbaarheid, maar die was niet significant (Moss, 1992, 151). Wel significant was het aantal verschillen in verhouding tot de lengte van het woord: de proportie van de verschillen. Een Engels woord met proportie 0% is gelijk aan het Spaanse woord, een Engels woord met proportie van meer dan 100% heeft minder letters dan verschillen (bv. pursue – **perseguir**). Zoals te verwachten is de herkenning 100% bij een proportie van 0% en vice versa is de herkenning 0% bij een proportie van 150% of meer. Vanaf een proportie van 80% maakt de herkenning een scherpe duik tot onder de 50% herkenning. (Moss, 1992, 151)

Vanzelfsprekend maakten een veranderde begin- en eindletter het woord minder herkenbaar: slechts iets minder dan 50% van de woorden met veranderde begin- en eindletter was nog herkenbaar. Woorden met identieke begin- en eindletter, met respectievelijk alleen een veranderde eind- en beginletter werden allen in meer dan 50% van de gevallen herkend. (Moss, 1992, 152)

Bij weggelaten, toegevoegde en veranderde letters is de aard van de letter belangrijk. Bij een weggelaten, toegevoegde of veranderde medeklinker is meer dan de helft van de woorden nog herkenbaar, met een uitschieter bij de woorden met weggelaten medeklinkers, waarvan nog zo'n 90% herkenbaar is. Alleen bij woorden met veranderde klinker wordt nog meer dan de helft herkend. Bij weggelaten en toegevoegde klinkers daalt dit deel onder de 50%. Moss wijst er echter op dat dit te maken kan hebben met verwachtingen van studenten, omdat het Engels meer klinkers dan het Spaans heeft (Moss, 1992, 152).

De woordsoort heeft ook een invloed op de herkenbaarheid. Naamwoorden worden gemakkelijker herkend dan bijwoorden en werkwoorden. Wel wordt van alle woordsoorten meer dan de helft herkend (Moss, 1992, 152).

Wat wellicht relevant is voor de herkenning van Griekse woorden door Nederlandssprekers, is dat van alle wetmatige verschillen in consonantenclusters twee zonder veel moeite herkend worden: de Engelse '-ph-' die in het Spaans een '-f-' is geworden, en de Engelse '-th-' die in het Spaans een '-t-' is geworden (Moss, 1992, 156).

Al met al stelt Moss dat een focus op enkele bepaalde groepen woorden de herkenning van cognaten kan doen stijgen van zo'n 60% tot wel 90%. De focus zou dan moeten komen liggen op 'woorden met een proportioneel verschil van tussen 40% en 60%, woorden met een verschil in de beginletter, woorden met een verschil in zowel begin- als eindletter, woorden met meer dan twee klinkerverschillen, werkwoorden, veranderingen in consonantclusters en taalspecifieke moeilijkheden' (Moss, 1992, 156).

Schematisch weergegeven ziet dat er als volgt uit:

Eigenschap	Gevolg	Voorbeeld
Woordlengte	Geen verschil	In εὖ is <i>eu-</i> net zo herkenbaar als <i>filantroop</i> in φιλόνθρωπος
Aantal verschillen	Niet significant	κόλπος verschilt op vier plekken van <i>golf</i>
Proportie verschillen	50% herkenning tot een proportie van ongeveer 80%	De vier verschillen tussen κόλπος en <i>golf</i> vormen 67% van het Griekse woord
Begin- en eindletter	Alleen <50% herkenning bij veranderde begin- en eindletter	G olf zal in minder dan 50% van de gevallen herkend worden in κόλπος
Weglating, toevoeging of verandering van een letter		
– Medeklinker	Altijd >50% herkenning	Ondanks de toevoeging van een <i>-k</i> zal in het Griekse woord μανία in meer dan 50% van de gevallen het woord <i>maniak</i> herkend worden
– Klinker	Alleen >50% herkenning bij veranderde klinker	In κῶμος zal <i>komiek</i> (toegevoegde klinker) en in λεώς zal <i>leek</i> (weggelaten klinker) slechts in minder dan 50% van de gevallen herkend worden.
Woordsoort	Altijd >50% herkenning	Zowel in het werkwoord βλασφημέω als in het bijvoeglijke naamwoord βασιλικός wordt de Nederlandse verwant (<i>blasfemie</i> en <i>basiliek</i> , resp.) in meer dan 50% van de gevallen herkend.

Een belangrijke vraag die in dit kader nog blijft staan, is de verandering van alfabet. Zoals boven reeds is aangegeven, zijn verschillen in orthografie van belang voor de graad van herkenning van woorden. Maar in hoeverre heeft een verandering van alfabet invloed op de herkenning? Immers, het Grieks wordt in een ander alfabet gesteld dan het moderne Nederlands.

Gollan et al. (1999, 1122-1139) onderzochten of het cognaatvergemakkelijkings-effect ook aanwezig was wanneer sprekers van het Hebreeuws gevraagd werd naar het Engelse equivalent van bepaalde leenwoorden die het Hebreeuws uit het Engels haalde. Het Hebreeuws is natuurlijk in een ander alfabet gesteld dan het Engels. Ze stelden vast dat cognaten alleen makkelijker herkend werden als op basis van een woord uit de eerste taal een cognaat uit de tweede taal gevraagd werd. Het effect bij herkenning van cognaten uit hun eerste taal op basis van een woord uit de tweede taal was 'zwak en inconsistent' (Gollan et al., 1999, 1134). Voor dit onderzoek betekent dit dat leerlingen makkelijker Griekse woorden kunnen oproepen op basis van een Nederlandse verwant, dan andersom.

Belangrijker nog is het onderzoek van Voga en Grainger (2007, 938-952). Zij onderzochten of het cognaatvergemakkelijkings-effect functioneerde bij Griekssprekers die als tweede taal Frans

hadden. Ook zij stelden vast bij een verschil in alfabet cognaten nog steeds makkelijker herkend worden. In hun onderzoek werd echter steeds een woord uit de tweede taal gevraagd op basis van een cognaat uit de eerste taal. Woorden uit de eerste taal vragen op basis van woorden uit de tweede taal, waarbij Gollan et al. concludeerden dat het effect afgenomen was, deden ze niet. Ze stelden echter wel vast dat fonologie een grote rol speelt, wat bevestigd wordt door andere onderzoeken (Dijkstra et al., 1999, 496-518; Comesaña et al., 2012, 75-79).

2.3. Niet-intrinsieke voordelen

Naast bovenstaande methoden zijn er nog voordelen die niet intrinsiek zijn aan het gebruik van etymologie, maar die resulteren uit een bewustere en minder conservatieve manier van het leren van vocabularium.

Zo is er 'meaningful learning' ofte 'zinnvol leren', wat Thelen (1986, 603-609) definieert als 'het vastknopen van nieuwe informatie aan wat de lezer reeds geleerd heeft'. Bij zinloos leren wordt de informatie niet aan bekende kennis gehecht, en daardoor niet opgenomen in de cognitieve structuren (Thelen, 1986, 604). Vocabularium leren met behulp van etymologie is zinnvol leren bij uitstek, zegt Pierson (1989, 57-63).

Ook kan etymologie naast het helpen onthouden van woorden volgens Ilson vier andere taken volbrengen die het leren van vocabularium makkelijker maken (1983, 76-82). Ten eerste kunnen ze de betekenis van een woord ondubbelzinnig maken. Ten tweede kunnen ze woorden aan elkaar linken. Ten derde kunnen ze woorden verduidelijken. Ten vierde en als laatste kunnen ze leerlingen motiveren.

Wat helaas niet kwantificeerbaar is, maar waar wel verschillende onderzoekers op wijzen, is het plezier dat leerlingen uit etymologie kunnen putten. Zoals reeds gezegd denkt Ilson dat een focus op etymologie leerlingen kan motiveren (Ilson, 1983, 76-82). Hij wijst erop dat veel populair-wetenschappelijke boeken over taal een select aantal interessante of curieuze etymologieën geven. Ook Chatzisarvas wijst op de pret die leerlingen uit etymologie kunnen putten (Chatzisarvas, 2005, 27), maar hij weidt er verder niet over uit. Overigens dient opgemerkt te worden dat deze beweringen vrijwel uitsluitend gedaan worden door academici en dan vooral door taal- en letterkundigen. Het moge duidelijk zijn dat zij niet geheel onbevooroordeeld zijn.

2.4. Conclusie

Om samen te vatten: het gebruik van etymologie bij het studeren van een taal wordt door verschillende onderzoekers en docenten intuïtief erkend als nuttig, maar is op zichzelf nog niet goed bestudeerd. Uit het beperkte verrichte onderzoek kunnen we voorzichtig concluderen dat een focus op etymologie wel degelijk een voordeel brengt. We kunnen ook in grote lijnen beschrijven hoe die focus eruit moet komen te zien.

Om te beginnen is er het belang van morfologische generalisatie. Door woorden in de tweede taal te analyseren en de individuele woorddelen te bestuderen, kan het aantal herkenbare woorden enorm groeien. De vraag blijft alleen: in hoeverre zijn leerlingen in staat die analyse uit te voeren, zeker bij woorden uit de tweede taal?

Hieruit vloeit voort dat de focus vooral dient te liggen op morfemen, en niet zozeer op volledige woorden. Dat botst echter met wat Moss vaststelde (Moss, 1992): woorden die al te zeer afwijken van de vorm uit de eerste taal worden namelijk niet meer herkend.

Bij het toepassen van het geheel moeten we er dus voor kiezen om ofwel ons te beperken tot volledige woorden, ofwel om morfologische analyse toe te passen en woorden te scheiden in stam en affix(en). In praktijk betekent dat er meer aandacht moet uitgaan naar affixen en woordstammen in de eerste taal.

Daarnaast kunnen de aurale verbeelding en de sleutelwoordtechniek gebruikt worden om het linken van fonemen uit de eerste en de tweede taal te vergemakkelijken. Helaas is onduidelijk hoe de techniek toegepast kan worden, en kan deze niet in alle gevallen etymologisch gebruikt worden.

3. Griekse ontleningen in het Nederlands

Na een studie van het 'hoe' volgt een overzicht van het 'wat'. In een eerste stap zal de ontlening van Griekse woorden door het Nederlands in een cultuurhistorische context geschetst worden. De tweede stap bekijkt op welke wijze de ontleende Griekse woorden veranderd zijn, klankwettig en anderszins.

3.1. Theorieën over ontlening

Vooraleer de cultuur-historische context te schetsen is het raadzaam na te gaan in welke omstandigheden of door welke redenen lexicale ontlening plaatsvindt. Dit stelt ons in staat de perioden te herkennen waarin de kans op lexicale ontlening het grootst was.

Traditioneel worden twee redenen onderscheiden waardoor lexicale ontlening gestimuleerd wordt: (1) noodzaak en (2) prestige (Durkin, 1999).

(1) Als er nieuwe objecten of concepten geïntroduceerd worden in een taalgebied, hebben die een naam nodig. Dikwijls wordt daarbij de naam geleend die ook gebruikt wordt door de mensen die het object of concept introduceerden. Voorbeelden zijn *muur*, van het Latijnse *murus* (stenen muren werden in de Germaanse contreien geïntroduceerd door de Romeinen: de Germanen woonden tot dan toe in geweven hutten) en *tomaat* van Spaans *tomate*, dat op zijn beurt weer van Nahuatl *tomatl* komt: de Azteken lieten de Spanjaarden kennismaken met een nieuwe vrucht en de Spanjaarden introduceerden die vrucht op hun beurt weer in Europa.

(2) De tweede reden is prestige. Volgens de gangbare opvatting worden sommige woorden ontleend omdat de brontaal meer prestige heeft dan de taal die het woord ontleent. Zulke prestigevarianten ontstaan vaak in situaties waarbij er sprake is van een substraat- en een superstraattaal. Voorbeelden zijn de talloze Franse woorden die het Nederlands ingeslopen zijn doordat het Frans de taal der cultuur en diplomatie was. Men kan daarbij denken aan doubletten als 'winkel' en 'boetiek'. Beide betekenen zoveel als 'plaats waar iets gekocht kan worden'. Het eerste is van Germaanse afkomst en insinueert eerder simpele koopwaar, terwijl het tweede van Franse afkomst is en geassocieerd zal worden met meer prestigieuze (luxe-)goederen.

3.2. De cultuurhistorische achtergrond van de ontlening door het Nederlands uit het Grieks

3.2.1. Vóór de renaissance

Een blik op wanneer de mogelijke omstandigheden tot ontlening in de relatie tussen het Grieks en het Nederlands wijst uit dat er tot aan de renaissance geen omstandigheid was waarin de sprekers van het Nederlands Griekse woorden zouden moeten of willen ontlennen. De Griekse wereld en de sprekers van de Nederlandse dialecten hebben nooit intensief contact gehad (Hesseling, 1922, 59-65) en ook een situatie waarin het Grieks meer prestige had dan het Nederlands (of zelfs superstraattaal is geweest) heeft niet bestaan in die periode.

Slechts enkele woorden zijn in die tijd vanuit het Grieks rechtstreeks in het Nederlands terechtgekomen, voor zover je toen al van Nederlands kon spreken: veelal werden ze ontleend door een voorouder van het Nederlands, bijvoorbeeld het Germaans of het Frankisch, en kwamen ze als erfwoorden in het Nederlands terecht. De meest bekende hiervan zijn *kerk*, van *κυριακός*, *paap* van *πάππας*, *heiden* van *ἑθνή* en *pruim* van *προῦμνον*. (Van der Sijs, 2005, 378).

Het relatief lage prestige van het Grieks in de Nederlanden is eenvoudig te verklaren. Na de val van het Romeinse rijk was de invloed van Griekstaligen in West-Europa minimaal. Het Oost-Romeinse rijk koos in 610 na Christus officieel weliswaar voor het Grieks, maar het grondgebied van dat rijk in West-Europa was reeds geslonken tot enkele bescheiden bezittingen in Italië. Daarbuiten werd geen Grieks gesproken. Handel tussen Grieken en Nederlanders was er amper.

Op het gebied van cultuur en wetenschap werd West-Europa gedomineerd door de Latijnse kerk: Grieks werd na het Oosters Schisma in 1054 zelfs beschouwd als een ketterse taal, vanwege de associatie met de 'afvallige' orthodoxe kerk (Saladin, 2010, 1238). Hoewel hun namen nog genoemd werden, waren ook de klassieke Griekse auteurs vrijwel onbekend. Hun polytheïsme werd

hen verweten als immoraliteit en leugenachtigheid (Saladin, 2010, 1238). Zodoende was er vrijwel geen gelegenheid om Griekse woorden te ontlenen. Op een paar individuen na (zoals de Vlaming Willem van Moerbeke, die in het Byzantijnse rijk verbleef en daar vele Griekse werken vertaalde naar het Nederlands) sprak vrijwel geen enkele geleerde nog Grieks (Karantzola, 2010, 1241).

3.2.2. Tijdens en na de renaissance

Pas vanaf het concilie van Vienne (1311-1312) begon de interesse voor de klassieke talen weer toe te nemen. Daar werd besloten om enkele leerstoelen op te richten voor de studie van de Bijbelse talen. (Percival, 1992, 226) Dat omhelsde naast het Latijn, het Hebreeuws en het Chaldeeus natuurlijk ook het Grieks, waarin het Nieuwe Testament gesteld was. Het Grieks werd opnieuw bestudeerd, zij het slechts door een kleine elite en in veel mindere mate dan het Latijn, dat de belangrijkste taal bleef.

De geleerde interesse voor het Grieks werd pas goed gewekt in de late 14e en vroege 15e eeuw. Manuel Chrysoloras begon in 1396 Grieks te doceren in Firenze en bracht daarmee de eerste generatie van de grote vertalers uit het Grieks voort (Saladin, 2010, 1239). In 1439 kwam daar nog de formele reconciliatie van de katholieke en de orthodoxe kerken bij, waardoor het Grieks niet langer een verboden 'heidense' taal was (Saladin, 2010, 1239). Na de val van Constantinopel trokken veel Byzantijnse geleerden naar Italië. Zij namen daarbij hun kennis en hun boeken mee naar West-Europa. Griekse werken werden 'herontdekt' en voor het eerst uitgegeven. De invloed van het Grieks op de spreektaal bleef echter klein. Vooral via het Latijn sijpelden Griekse woorden door in het Nederlands. De paar directe ontleningen hadden vooral betrekking op wetenschappen die vrijwel in hun geheel teruggaan op de Griekse traditie, zoals de retorica en de stilistiek (Van der Sijs, 2000, 115).

Daarbij kwam nog de religieuze interesse voor het Grieks. Zowel theologen als uitgever van de Bijbel probeerden de tekst van (vertaal)foutjes te zuiveren met behulp van de originele Griekse tekst, die evenwel niet meer bestond. Om dat te doen moesten mannen als Lorenzo Valla en met name Desiderius Erasmus zich natuurlijk eerst bekwamen in het Grieks waarin het Nieuwe Testament geschreven werd. Zo kreeg de studie van het Grieks een nieuwe impuls (Van der Sijs, 2005, 378)

3.2.3. 19e eeuw en Wetenschapsgrieks

De echte doorbraak voor het Grieks kwam pas in de 19e eeuw. In die tijd werd het Grieks volwaardig onderdeel van het curriculum, vooral op de gymnasia die in die periode voor het eerst werden opgericht. Ook verschenen de eerste Grieks-Nederlandse en Nederlands-Griekse woordenboeken (Van der Sijs, 2000, 119).

Vanaf die tijd ontstond er ook een soort 'Wetenschapsgrieks'. Dat bestaat uit wetenschappelijke termen die op Griekse basis werden gevormd om ze een internationaal allure te geven. De Griekse basis bestaat veelal uit woorddelen die analogisch worden gebruikt. Woorden voor seksuele voorkeuren werden en worden bijvoorbeeld gevormd op basis van *-fiel*, naar aanleiding van het Klassiek-Griekse $\phi\lambda\omicron\varsigma$. Zo krijgen wij woorden als *homofiel* en *necrofiel*. Daarnaast kunnen zulke woorddelen een gespecialiseerde betekenis krijgen, en worden zelfs woorddelen verzelfstandigd die geen morfeem waren in het Grieks. Zo werd de uitgang van het Griekse onzijdige enkelvoud *-on* tot indicator van 'een klein natuurkundig deeltje', naar analogie met *proton*. Daarom hebben elementaire deeltjes bijvoorbeeld namen als *boson* (van de eigenaam *Bose* met suffix *-on*), *neutron* (van de Latijnse stam *neutr-* met suffix *-on*) en *muon* (fonetische transliteratie van de letter μ , met suffix *-on*) (Van der Sijs, 2000, 142-143).

Van der Sijs (2005, 380) onderscheidt in grote lijnen drie manieren waarop Griekse woorden ontleend zijn: volledige woorden die na transliteratie gebruikt zijn, Griekse woorden die een historisch onjuiste afleiding krijgen (bijvoorbeeld door het toevoegen van een suffix als *-ose* of *-itis*) en woorddelen die gecombineerd worden, al dan niet met een ander Grieks woorddeel, tot nieuwe woorden. Voorbeelden daarvan zijn *telescoop*, *bathyscaaf* en *criminoloog*. Dat laatste woord illustreert dat beide woorddeel niet dezelfde afkomst hoeven te hebben: het eerste deel is gevormd op het Latijnse *crimen*, *criminis* en het tweede op het Griekse *logos*.

3.3. Systematische klankveranderingen in Nederlandse woorden ontleend aan het Grieks

Nu we hebben gezien op welke momenten Griekse woorden ontleend werden door het Nederlands, kunnen we eens een blik werpen op de klankveranderingen die die woorden ondergaan hebben. Helaas is het om praktische redenen moeilijk om er systematiek in te herkennen.

De woorden zijn op verschillende momenten ontleend en zijn dus ook in verschillende mate onderhevig aan klankwetten. Een woord dat in 1000 na Christus is ontleend, is onderhevig aan veel meer klankwetten van de Nederlandse taal dan een woord dat in 1900 is ontleend. Een woord dat via het Latijn ontleend is, kan zelfs nog door Latijnse klankwetten beïnvloed zijn.

Ook de aard van het ontleende woord is belangrijk. Woorden die in de renaissance ontleend werden, zijn veelal authentiek Griekse woorden. Veel wetenschappelijke woorden zijn niet authentiek maar neologismen op basis van Griekse woorddelen, die al dan niet juist gebruikt zijn.

Wat de zaak nog verder compliceert, is dat er geen sprake is geweest van een systematische transliteratie van het Grieks naar het Nederlands. De transliteratie van de meeste Griekse letters ligt voor de hand, omdat ze een equivalent qua klank hebben in het Nederlandse alfabet. Het zijn de letters zonder equivalent die problemen opleveren.

Een groter probleem is het beperkte corpus van woorden van directe Griekse afkomst. Van der Sijs (2000, 174) schat dat slechts 0,02% van alle courante woorden in het Nederlands van direct Griekse afkomst zijn. Daardoor wordt het moeilijk, zo niet onmogelijk om absolute regels op te stellen. Hieronder worden daarom eerder tendensen beschreven, op basis van veelvoorkomende leenwoorden uit het Grieks, dan wetten van Meden en Perzen.

Wat transliteratie betreft, zijn er enkele duidelijke tendensen waar te nemen. Helaas worden die nergens systematisch besproken. Het grootste deel zijn tendensen die ikzelf tentatief en proefondervindelijk heb vastgesteld.

Grafemen voor zowel klinkers als medeklinkers die een equivalent hebben in het Nederlands worden met dat grafeem getranscribeerd. Problemen ontstaan vooral op de punten waarvoor het Nederlands geen equivalent grafeem heeft.

De lange klinkers <ω> en <η> worden gewoonlijk getranscribeerd als <o> respectievelijk <e>, waarbij het onderscheid in lengte wegvalt (λιτότης → *litotes*, ὀξύμωρον → *oxymoron*). De lange -o- in eindlettergrepen van Nederlandse woorden is een innovatie van het Nederlands, die soms toevallig wel, maar vaker niet teruggaat op een omega (ἐπίγονος → *epigoon*). De <υ> wordt gewoonlijk getranscribeerd als <y>, naar Romeins voorbeeld (ἀσύνδετον → *asyndeton*). Alleen in de naam van letters wordt het een <u> (μυ → *mu*), naar de (veronderstelde) originele uitspraak. In woorden die eindigen op een transcriptie van -ονυμα daarentegen, wordt de <υ> een <ie>: *antoniem*, *pseudoniem*, wellicht naar analogie met eerdere woorden op *-onyma* die uit het Frans zijn overgenomen.

De tweeklanken blijven deels intact: <αυ> en <ευ> worden <au> en <eu> (τραῦμα → *trauma*, ῥεῦμα → *reuma*). De tweeklank <ου> wordt echter <oe> (ἀνακόλουθος → *anakoloet*) of <ou> (βουλιμία → *boulimia*) en <ει> wordt <ei> (δεικτικός → *deiktisch*), behalve in de uitgang (cfr. infra).

De <ψ> en <ξ> worden getranscribeerd als <ps> respectievelijk <x>. De <ζ> wordt getranscribeerd als <z>, waarschijnlijk naar Romeins voorbeeld.

De aspiratie in <θ> is soms zonder spoor verdwenen (ἄσθμα → *astma*). Bij andere woorden is de aspiratie daarentegen bewaard gebleven, in de vorm van een <h> (θέσις → *thesis*). Wellicht dat dit gebeurd is naar analogie met Griekse woorden die via het Latijn zijn overgenomen door het Nederlands (cfr. infra). De <φ> is vrijwel altijd veranderd in <f> (φλέγμα → *flegma*). De <χ> is over het algemeen <ch> geworden (χθών → *allochtoon*). De aspiratie van de begin-<ρ> is geheel verdwenen (ῥεῦμα → *reuma*). De spiritus asper lijkt behouden te zijn (ἄπαξ → *hapax*), doch van ἔureka is zowel *heureka* als *eureka* bekend, waarbij de tweede variant couranter is.

Wat uitgangen betreft, is een deel vrijwel ongewijzigd overgeleverd en een deel aangepast naar analogie van woorden die via het Latijn en het Frans tot ons gekomen zijn. De onzijdige uitgang op -ov (-on) lijkt gerespecteerd te worden (*stadion, oxymoron*). Ook de uitgang op -ις (-is) (*thesis, akropolis*) is intact gebleven, evenals de uitgang op -μα (-ma) (*reuma, stoma*). De uitgang -εια (-eia) is veranderd in -ie of -ia, -ικος (-ikos) is -isch geworden, en de uitgangen van de mannelijke en vrouwelijke nominatief enkelvoud -ος (-os) en -η (-è) zijn volledig weggefallen. Schijnbare uitzonderingen als *epos* en *chaos* (van ἔπος en χάος) kunnen worden verklaard doordat de -ος hier niet de uitgang van de mannelijk nominatief enkelvoud is, maar onzijdig en de woorden daarom bij de derde groep der verbuigingen horen.

Wat in het voordeel spreekt van de direct ontleende Griekse woorden, is dat ze afgezien van de transliteratie weinig veranderd zijn. Doordat de meeste pas relatief laat ontleend zijn (cfr. supra) en ook nog eens direct aan het klassieke Grieks, hebben er amper klankverschuivingen op de woorden ingewerkt. Op enkele woorden na (*kerk* van κυριακός, *heiden* van ἔθνη: niet toevallig zijn dit woorden die al ontleend zijn in een vroeg stadium van het Nederlands), zijn ze in klank grotendeels hetzelfde.

Schematisch weergegeven zijn de veranderingen als volgt:

α	a	ζ	z
ε	e	θ	t/th
ι	i	κ	k
ο	o	λ	l
υ	u	μ	m
η	e	ν	n
ω	o	ξ	x
ει	i/ei	π	p
ου	ou/oe	ρ	r
αυ	au	σ	s
ευ	eu	τ	t
β	b	φ	f
γ	g	χ	ch
δ	d	ψ	ps

-ος	ø
-η	ø
-ον	-on
-ις	-is
-μα	-ma
-εια	-ie/-ia
-ικος	-isch

Wat de zaak weer iets vereenvoudigt, is het feit dat veel van de uit het Grieks ontleende woorden deel uitmaken van het wetenschappelijke lexicon. Dat is internationaal, en daarom een stuk minder onderhevig aan de Nederlandse klankwetten (Van der Sijs, 2000, 142-143). De belangrijkste formele veranderingen van Nederlandse woorden die ontleend zijn aan het Grieks, zijn de verandering van de <ph> naar de <f> (*phrase* → *frase*), de <c> naar de <k> en de <th> naar de <t>. Die laatste twee werden overigens slechts ten dele doorgevoerd. Vandaar kennen wij naast *astma* (van ἄστυμα) ook *thesis* (van θέσις) (cfr. supra) en naast *kakofonie* (van κακός) ook *crisis* (van κρίσις).

3.4. Griekse woorden, via andere talen ontleend door het Nederlands

3.4.1. Het Latijn

Er is nog een kwestie die de zoektocht naar Griekse woorden in het Nederlands moeilijker maakt: Latijnse woorden van Griekse oorsprong. Een substantieel deel van de Latijnse woordenschat is uit het Grieks overgenomen. Royen (Royen, 1954, 23) stelt dat hij met een schatting van zo'n 7000 Latijnse woorden van Griekse afkomst eerder een conservatieve schatting doet. Het werkelijke aantal zal daar echter niet ver uit de buurt ligt. Een voorzichtige schatting van het aantal Latijnse woorden uit het Grieks op basis van de woordenlijst van Weise (1964), suggereert zo'n 4.500 woorden. Eenzelfde schatting op basis van Saalfeld (1964) komt uit op 14.500 woorden.

Dat enorme aantal mag geen verrassing heten. De Griekse invloed op het Latijn heeft geduurd van het prilste begin van Rome, toen de Italische kust bezaaid was met Griekse koloniën, tot in de Romeinse keizertijd. De Grieken oefenden op alle vlakken grote invloed uit op de Romeinen, iets wat de Romeinen zelf allerminst ontkennen. Horatius schrijft in zijn *Epistulae*, II, I, 155-165: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes / intulit agresti Latio*. Een opsomming van alle gebieden waarop het Latijn woorden uit het Grieks heeft geleend, overstijgt de insteek van dit werk. Het volstaat te vermelden dat een zeer uitgebreide en volledige uitleg te vinden is in Weise.

Van de andere kant heeft het Nederlands ook veel woorden ontleend aan het Latijn. Doordat het zo'n 1500 jaar de grote cultuurtaal is geweest in West-Europa en bovendien ook de taal van de katholieke kerk, heeft het vanzelfsprekend z'n sporen achtergelaten. De ontlening van Latijnse woorden in het Nederlands is grotendeels in drie golven gegaan.

Allereerst werden er veel woorden ontleend tijdens het initiële contact met de Romeinen. Van het Nederlands als zelfstandige taal was toen nog geen sprake. De Romeinen introduceerden veel nieuwe concepten en zaken, waarvan de naam door de Germanen ontleend werd (Van der Sijs, 2000, 33).

De tweede grote golf kwam met de kerstening en de daaropvolgende dominantie van de kerk in de Nederlandse streken. De meeste termen die we in die tijd hebben ontleend hebben betrekking op het religieuze veld. Zo spreken we nog van een bisschop, naar het Latijnse *episcopus*, dat op zijn beurt weer van het Griekse *ἐπίσκοπος* komt (Van der Sijs, 2000, 97).

De derde golf is het ontlenen van wetenschappelijk Latijn vanaf de renaissance tot nu. Deze ontwikkeling loopt deels parallel met de ontlening uit het Grieks, ware het niet dat het Latijn al die tijd meer gebruikt is geweest en daardoor een grotere invloed heeft gehad (Van der Sijs, 2000, 139-147).

De grote vraag is nu: moeten we deze woorden meenemen in onze studie? Van de ene kant handelt deze paper over ontlenen uit het Grieks door het Nederlands, terwijl deze woorden technisch gezien ontlenen uit het Latijn zijn. Van de andere kant zijn veel van deze woorden wellicht nog voldoende herkenbaar om van nut te zijn. De woorden negeren betekent dus dat uit theoretische overwegingen een vrij grote hoeveelheid woorden uitgesloten worden die een groot praktisch nut kunnen hebben. Omwille van dat laatste lijkt het me verstandig ze niet a priori uit te sluiten.

3.4.2. Systematiek van de veranderingen van ontlenen uit het Grieks door het Latijn

Doordat het aantal ontlenen uit het Grieks door het Latijn een stuk groter is dan de ontlenen door het Nederlands, zijn de tendensen makkelijker te distilleren met betrekking tot de verandering van de woorden. De lange tijd waarin het Latijn woorden ontleende aan het Grieks, heeft ervoor gezorgd dat de mate waarin woorden gelatiniseerd zijn, erg verschilt. Zowel Latijnse klankwetten als de manier waarop het woord getranscribeerd is, hebben invloed op de herkenbaarheid van een woord.

Bij transliteratie van het Griekse alfabet naar het Latijnse alfabet speelt dezelfde kwestie als bij transliteratie naar het Nederlandse alfabet. Sommige grafemen in het Griekse alfabet geven een klank weer die ook weergegeven wordt door een grafeem uit het Latijnse alfabet. Andere klanken

hebben wél een grafeem in het Griekse, maar niet in het Latijnse alfabet. Het is die tweede categorie die voor de grootste problemen bij transliteratie zorgt. Het is belangrijk om daarbij op te merken dat in de Late Republiek de transliteratie van het Grieks naar het Latijn aangepast werd. Enkele nieuwe grafemen werden ingevoerd in het Latijn en enkele Griekse grafemen kregen een andere transliteratie.

Er zijn enkele klinkers die in het Grieks een eigen grafeem hebben, maar in het Latijn niet: de eta, de omega en tot de 1e eeuw voor Christus ook de upsilon. De transliteratie van de eta gebeurt in principe met de <e>. Het Latijn volgt echter deels het Griekse itacisme, waardoor de eta vanaf de eerste eeuw steeds vaker als <i> wordt getranscribeerd. De omega werd vrijwel altijd getranscribeerd als een <o>. De upsilon werd gedurende de gehele Latiniteit getranscribeerd als <u>. Vanaf de 1e eeuw voor Christus werd echter de <y> geïntroduceerd als de 'officiële' transliteratie (Biville, 1989, 11-17).

De tweeklank <ει> werd <i> (Νεῖλος → *Nilus*), de tweeklank <οι> werd in archaïserend Latijn <oi> (Οἰνόμαος → *Oinomaus*), doch <oe> was de gewoonlijke transliteratie (Οἰδίπους → *Oedipus*). De <αι> werd in Vroeg-Latijn en in archaïserende spellingen nog omgezet als <ai> (Αἰσκολαπίος → *Aiscolapio*), maar vanaf de tweede eeuw voor Christus werd een transliteratie met <ae> populairder (κίναϊδος → *cinaedus*). Nog later, vanaf de eerste eeuw na Christus, werd het ook overgezet als <e> (αἱρεσις → *heresis*). De beide transliteraties werden ook dooreen gebruikt: μύραινα werd zowel als *muraena* als *murena* getransliteraerd. Voor de tweeklank <ου> gebruikte het Latijn dan weer de grafeem <u> (εὐνοῦχος → *eunuchus*) (Biville, 1987, 17-19).

Ook de meeste medeklinkers hadden een logische transliteratie. De <ζ> echter, werd in Vroeg-Latijn als <s> (aan het begin van een woord) of als <ss> (in het midden van een woord) getransliteraerd. Vanaf de eerste eeuw v.C. wint transliteratie met <z> aan populariteit (ζᾶμια → *zamia* (het Dorische equivalent van het Attische ζῆμια, cfr. infra)). Deze verdringt de transliteratie met <s> vrijwel volledig. De aspiraties in <θ>, <ρ> (aan het begin van een woord) en <χ> werden in het begin simpelweg weggelaten (respectievelijk κλάθρα → *klatra*, ῥομφαία → *rumpia* en χορδή → *corda*, vergelijk Ciceroniaans *chorda*). Pas vanaf de eerste eeuw kwamen de intellectuele transliteraties <th>, <rh> en <ch> in zwang (respectievelijk Κόρινθος → *Corinthus*, Ῥοδίνη → *Rhodine* en Ἀχαΐα → *Achaia*). Vulgair Latijn bleef evenwel de <h> weglaten. Ook de <φ> werd aanvankelijk zonder aspiratie geschreven (Σκάρφεια → *Scarpea*). Vanaf de eerste eeuw ontstond eveneens een intellectuele transliteratie met <ph> (Ἀμφίων → *Amphio*), maar daarnaast vindt men ook <f> (φῦκος → *fucus*). Hoewel de <ψ> een logische transliteratie heeft in <ps> vindt men vrij vaak ook <bs>, naar analogie met de prefixen ob- en ab- of met de laatste medeklinker van de stam (Ἄραψ, Ἄραβος → *Araps* → *Arabs*) (Biville, 1987, 24-31).

Schematisch weergegeven is dat als volgt:

α	a	δ	d
ε	e	ζ	z/s(s)
η	e/ laatl. i	θ	th/t
ι	i	κ	c
ο	o	λ	l
υ	u/y	μ	m
ω	o	ν	n
αι	ai/ae	ξ	x
ει	ei/i	π	p
οι	oi/oe	ρ	r/rh
αυ	au	σ	s
ευ	eu	τ	th/t
ου	u	φ	p/ph
β	b	χ	c/ch
		ψ	ps/bs

(Biville, 1987)

De transliteratie van de korte klinkers zorgt in de regel niet voor veel problemen, aangezien ze voor de hand liggende equivalenten in het Latijnse alfabet hebben. Er zijn echter twee factoren die de klinkers zodanig veranderen dat de woorden mogelijk moeilijker te herkennen zijn. Ten eerste is er het feit dat het Latijn niet slechts uit het Attische Grieks heeft ontleend, maar uit verschillende dialecten.

Aangezien gewoonlijk het Attische Grieks onderwezen wordt, kan het tegenkomen van een vorm die is overgenomen uit bijvoorbeeld het Dorische Grieks voor problemen zorgen. Daarnaast is er de klankwettige klinkersluiting in het Latijn, die de klinkers van Griekse woorden nog verder veranderen. Leerlingen zullen bijvoorbeeld het Attisch-Griekse μηχανή leren, tegenover het Latijnse *machina*. De Latijnse vorm is echter afkomstig van het Dorische μάχᾱνᾱ (Ernout, 1959, 376). In het Dorische Grieks is de Proto-Griekse $\bar{a}$ een $\bar{\alpha}$ gebleven. In het Attisch Grieks daarentegen, is elke Proto-Griekse $\bar{a}$ overgegaan naar een $\bar{e}$, geschreven met een $\epsilon\tau\alpha$. Slechts enkele vormen zijn daarna terug veranderd in een $\bar{\alpha}$, namelijk als een uit lange a onstane $\epsilon\tau\alpha$ voorafgegaan werd door een rho, een jota of een epsilon. De Dorische vorm is in het Latijn overgenomen als *māchana*, waarna in de tweede lettergreep de $-a-$ klankwettig gesloten werd tot $-i-$.

Wat uitgangen betreft, wijkt de transliteratie van sommige letters wat af van de gewoonlijke transliteratie. Met name de verandering van $-\rho\omicron\varsigma$ naar $-er$, (via $-ros \rightarrow \text{rs} \rightarrow er$) naar analogie met de gelijkaardige ontwikkeling in het Latijn (cfr. Vroeglatijn *sokros* $\rightarrow$ Klassieklatijn *socer*) is opmerkelijk (Biville, 1990, 240-246). De veranderingen kunnen als volgt schematisch worden weergegeven:

$-\alpha\varsigma$	$-as, -a$
$-\omicron\upsilon\varsigma$	$-us$
$-\omega\nu$	$-on$
$-\tau\omega\rho$	$-tor$
$-\omicron\varsigma, -\omicron\nu$	$-us, -um$
$-\rho\omicron\varsigma$	$-er$
$-i$	$-e/\emptyset$
$-\alpha$	$-a$
$-\omega$	$-o$

(Biville, 1990, 224-251)

Ontleningen uit het Latijn door het Nederlands zijn een stuk beter te systematiseren, vooral doordat transliteratie niet nodig is. Veel Latijnse woorden werden integraal overgenomen door het Nederlands, en nog slechts door de Nederlandse klankwetten veranderd. Aangezien de meerderheid van de Grieks-Latijnse woorden relatief laat werd overgenomen, vooral in het wetenschappelijke jargon sinds de renaissance, zijn er ook slechts weinig taalwetten op van toepassing.

3.4.3. Andere talen

Vooraf uit het Frans lijken nog een aantal Griekse woorden ontleend te zijn, met name (wetenschappelijke) nieuwvormingen. Het is echter vaak onduidelijk of een woord uit het Frans, het Latijn of direct uit het Grieks ontleend is vanwege de suffixen. Het is namelijk de vraag of woorden een 'Frans' suffix hebben omdat ze uit het Frans ontleend zijn, of dat ze uit het Latijn of het Grieks ontleend zijn en hun suffix analogisch is met een Frans suffix (Van der Sijs, 2005, 379). Zo kan een woord met het achtervoegsel $-\alpha\rchi\alpha$ (*-archia*) *-archie* wordt, naar analogie van Griekse woorden op $-\alpha$ die via het Frans ontleend zijn met *-ie*.

Suffixen die voor zo'n verwarring zorgen zijn bijvoorbeeld $-ose$, van Latijn $-osis$ dat komt van het Grieks $-\omicron\omicron\varsigma$, en $-ie$, van Latijn $-ia$ dat van Grieks $-(\epsilon)\alpha$ komt. Uit het Duits hebben we $-isch$ ontleend, van Latijn $-icus$, wat op z'n beurt de transliteratie van het Griekse $-\iota\omicron\varsigma$ was (Van Loey,

1970, 220-222).

In dit werk heb ik ervoor gekozen om alle woorden waarvan niet bepaald kan worden of ze uit het Frans of het Latijn ontleend zijn, onder het Latijn te scharen. Deze keuze heb ik gemaakt, omdat de focus in deze context ligt op vorm, niet op geschiedenis: als er geen formele onderscheiden gemaakt kunnen worden, is het irrelevant of een Grieks woord via het Latijn of het Frans in het Nederlands beland is. Het woord wordt dan immers voldoende beschreven met de hierboven geformuleerde wetmatigheden van het Latijn.

3.5 Conclusie

Zowel voor woorden die direct uit het Grieks ontleend zijn, als voor woorden die via het Latijn of een andere taal uit het Grieks ontleend zijn, is het moeilijk om wetmatigheden op te stellen. Door de lange periode van ontlening en door de verschillende contexten waarin ontlening plaatsvond, zijn er slechts tendensen en vuistregels te maken. Absolute regels zijn niet of nauwelijks te formuleren.

Wat systematisering makkelijker maakt, is dat de meeste woorden pas relatief laat ontleend zijn en door internationale gebruik eerder weinig veranderd zijn. Dit betekent wel dat de belangrijkste bron van variatie tussen het Grieks en het Nederlands de transliteratie is, en laat die nu juist weinig consistent gebeurd zijn.

4. Synthese en praktische toepassing van de theorieën

In het laatste hoofdstuk wordt gekeken in hoeverre de twee bevindingen uit hoofdstuk 1 en hoofdstuk 2 in theorie en in praktijk met elkaar te verzoenen zijn. Allereerst zal de praktische toepasbaarheid van de verschillende theorieën voor het voetlicht gehouden worden. Daartoe worden de theorieën toegepast op een woordenlijst Grieks op het niveau van een universitair student. Daarna zal op basis van de theoretische en praktische bevindingen een conclusie getrokken worden over de toepasbaarheid van de in hoofdstuk 1 overlopen theorieën. Daaruit zal op zijn beurt een conclusie over het algemene nut van etymologie bij het studeren van het vocabularium van het Grieks geformuleerd.

4.1. Praktische toepasbaarheid van de theorieën

De praktische toepasbaarheid van de theorieën zal als volgt getoetst worden. Op basis van een steekproef uit de Griekse woorden met een Nederlandse 'afstammeling' worden de hierboven besproken theorieën getest. Daarbij wordt gekeken naar factoren die van belang zijn voor de toepasbaarheid van de theorieën, zoals de herkenbaarheid, fonetische gelijkenis tussen het Griekse en het Nederlandse woord, en mogelijke visuele verbeeldingen waarin zowel het Nederlandse als het Griekse woord verwerkt zijn.

4.1.1 Praktische toepassing aurale verbeelding en sleutelwoordmethode

Zoals reeds gesteld werd in hoofdstuk 2 hebben zowel de aurale verbeelding als de sleutelwoordmethode een bijzonder brede toepassing. De vereisten zijn eerder klein: het Griekse woord en het corresponderende Nederlandse equivalent – zoals gezegd hoeven de woorden geen etymologische verwantschap te hebben – dienen formeel, met name fonetisch op elkaar te lijken. De aurale verbeelding vereist ook dat de woorden een semantische overlap hebben, de sleutelwoordmethode vraagt die semantische overlap niet, maar daarvoor is het nodig dat er betekenis van de woorden samengevoegd kan worden in één geestesbeeld.

Door de aurale verbeelding en de sleutelwoordmethode toe te passen op de Griekse woorden die in het Nederlands overgenomen zijn, zoals die staan in Ankura (Van Hal, 2013), een basiswoordenlijst die met name gericht is op universitair studenten Grieks, komt er wat meer inzicht in de toepasbaarheid.

De lijst telt in totaal 2582 woorden, waarvan 717 een Nederlandse afstammeling hebben. Dat lijkt te betekenen dat bij een kwart van de woorden de aurale verbeelding en sleutelwoordmethode toepasbaar zijn op basis van etymologische verwantschap.

Maar een vlugge blik op de Nederlandse cognaten toont direct een zwak punt aan: een groot deel van de Griekse woorden en woorddelen in het Nederlands zullen niet tot het dagdagelijkse taalgebruik van de gemiddelde student horen. Niet veel studenten zullen weten wat *askomyoceten* of een *diaklaas* zijn. Daardoor zullen ze de student niet helpen de betekenis van het Griekse woord te achterhalen.

Namen kennen eenzelfde probleem, doordat hun betekenis vaak niet meer gekend is. Woorden als *Theodoor* of *Pentheus* geven ook helemaal niets weer over de betekenis van de naam of van diens samenstellende delen. Natuurlijk is de motivatie bij sommige namen nog aanwezig, zoals *Pentagon* voor een gebouw met vijf hoeken en *Indonesië* voor een land in het Verre Oosten dat bestaat uit eilanden, maar die motivatie is niet vanzelfsprekend en men kan dus niet verwachten dat studenten die zonder hulp inzien en gebruiken.

Voor de aurale verbeelding is dit probleem minder belangrijk, aangezien er aan alle vereisten wordt voldaan: de woorden komen fonologisch gezien sterk overeen en ook semantisch gezien is er een overeenkomst. Maar de vraag blijft of het ook effectief is om woorden te linken waarvan beide betekenissen de student onbekend zijn. Wat betreft de sleutelwoordmethode is dit een cruciale tekortkoming. Een student kan zich geen geestesbeeld voorstellen van woorden die hij niet kent.

Bij enkele (relatief) normale Nederlandse woorden treedt een ander probleem op: hun betekenis is (te) ver van de betekenis van de Griekse voorouder afgeweken. Dat is bijna funest voor de toepasbaarheid van de aurale verbeelding. Men moet flinke hersengymnastiek bedrijven om bijvoorbeeld *flegmatiek* te linken aan de betekenis van het Griekse φλέγμα, namelijk *vuur*. Zelfs een metonymische uitleg brengt weinig soelaas, aangezien de concepten die uitgedrukt worden door het metonymisch gebruik van *vuur* vrijwel recht tegenover de betekenis van *flegmatiek* staan.

De sleutelwoordmethode blijft evenwel iets beter toepasbaar. Men zou zich een flegmatiek persoon kunnen voorstellen, dat zich niet laat storen door het feit dat hij in brand staat. Avontuurlijkere geesten zouden zich zelfs een flegmatiek vlammetje voor kunnen stellen, dat onverstoort is door water of wind.

Het bovenstaande suggereert evenwel dat de voorspelling dat een kwart van de woorden bruikbaar is, al te positief is. Factoren als woordkennis en semantische verschuivingen decimeren de hoeveelheid bruikbare woorden.

Over de bruikbaarheid van woordsoorten kunnen ook enkele observaties gedaan worden. De eerste en belangrijkste is dat de mogelijke toepassing van deze theorieën sterk uiteenloopt. Terwijl de zelfstandige naamwoorden en de bijvoeglijke naamwoorden nog aanzienlijke aantallen cognaten hebben in het Nederlands, wijst een vluchtige inventaris uit dat dat aantal bij de werkwoorden flink slinkt, en bij de partikels en voegwoorden zelfs nul is. Bij de voorzetsels en de telwoorden daarentegen, is de meerderheid in zekere mate ingeburgerd in het Nederlands, vooral als woorddeel.

Het is ook interessant om eens de sterke en zwakke punten van deze theorieën te illustreren. Hoewel de aurale verbeelding en de sleutelwoordmethode veel overlap kennen, heeft de eerste methode een groot voordeel als het over abstracte woorden gaat. Met de aurale verbeelding kan men bijvoorbeeld uitstekend het Griekse αὐτάρκης en het Nederlandse *autarkie* aan elkaar verbinden, aangezien de woorden zowel fonetisch als semantisch veel overlap kennen. De sleutelwoordmethode toepassen wordt echter een stuk moeilijker, doordat het vrijwel onmogelijk is om een visuele voorstelling van een abstract begrip als *autarkie* te maken.

De sleutelwoordmethode heeft dan weer enorme flexibiliteit als voordeel. Men zou de methode uitstekend kunnen toepassen bij woorden die alleen via het Proto-Indo-Europees of helemaal niet verwant zijn. Een woord als δοῦλος leent zich bijvoorbeeld uitstekend voor de sleutelwoordmethode. Als men het koppelt aan het Nederlandse sleutelwoord *doel*, dat niet verwant is met δοῦλος, kan het idee van een slaaf die op een doel afgaat, of zelfs een slaaf die als doel dient, gevisualiseerd worden.

Die flexibiliteit lijkt een erg groot voordeel voor de sleutelwoordmethode, maar heeft een belangrijk caveat. Doordat het toepasbaar is om alle woorden die op elkaar lijken, is de verleiding groot om de methode universeel toe te passen en niet alleen op etymologisch verwante woorden. Tot op zekere hoogte is dat aanlokkelijk, maar voor gevorderde studenten kan het een flinke hinderpaal voor hun ontwikkeling betekenen. Door zo'n universele toepassing bestaat namelijk het gevaar dat de etymologische link van woorden veronachtzaamd wordt. Als er systematisch nadruk wordt gelegd op cognaten, zullen studenten vanzelf een zekere affiniteit krijgen met de veranderingen die woorden hebben ondergaan. Daardoor krijgen ze een sterker inzicht in de verwantschap tussen de Nederlandse en Griekse woorden. Maar als die nadruk niet gelegd wordt, zal dat inzicht wellicht wegblijven of zelfs slechter worden, door alle pseudo-etymologieën.

De flexibiliteit heeft overigens nog meer zwakheden. Zo ontbeert de methode de precisie om woordsoorten die op eenzelfde stam gevormd zijn, uiteen te halen. Eenzelfde Nederlands woord kan met behulp van de methoden meerdere Griekse woorden aan zich binden. Het Nederlands kent de stam *hippi-* als in *hippische sport* en *hippodroom*. Een student die het Grieks woord ἵππεύς voor zich krijgt, kan op basis van die stam afleiden dat het iets met paarden te maken heeft. Helaas kan hij met het Nederlandse woord niet uitmaken of het gaat om het paard (ἵππος), de ruiter (ἵππεύς), iets dat met paardrijden te maken heeft (ἵππικός) of het paardrijden (ἵππεύω).

4.1.2 Praktische toepasbaarheid cognaatvergemakkelijkings-effect

Om te kijken in hoeverre de concrete onderzoeken, zoals die in hoofdstuk 2 werden genoemd,

bruikbaar zijn, moet de toepasbaarheid van diens centrale mechanisme, het cognaatvergemakkelijkings-effect, eens bekeken worden. Om dat te doen, moeten de Griekse woorden en hun Nederlandse cognaten vergeleken worden. Vervolgens kan de mate van overeenkomst getoetst worden aan de voorwaarden van Moss. Om die voorwaarden er nog even bij te halen:

Eigenschap	Gevolg	Voorbeeld
Woordlengte	Geen verschil	In εὖ is <i>eu-</i> net zo herkenbaar als <i>filantroop</i> in φιλόνθρωπος
Aantal verschillen	Niet significant	κόλπος verschilt op vier plekken van <i>golf</i>
Proportie verschillen	50% herkenning tot een proportie van ongeveer 80%	De vier verschillen tussen κόλπος en <i>golf</i> vormen 67% van het Griekse woord
Begin- en eindletter	Alleen <50% herkenning bij veranderde begin- en eindletter	Golf zal in minder dan 50% van de gevallen herkend worden in κόλπος
Weglatting, toevoeging of verandering van een letter		
– Medeklinker	Altijd >50% herkenning	Ondanks de toevoeging van een <i>-k</i> zal in het Griekse woord μανία in meer dan 50% van de gevallen het woord <i>maniak</i> herkend worden
– Klinker	Alleen >50% herkenning bij veranderde klinker	In κῶμος zal <i>komiek</i> (toegevoegde klinker) en in λῆως zal <i>leek</i> (weggelaten klinker) slechts in minder dan 50% van de gevallen herkend worden.
Woordsoort	Altijd >50% herkenning	Zowel in het werkwoord βλασφημέω als in het bijvoeglijke naamwoord βασιλικός wordt de Nederlandse verwant (<i>blasfemie</i> en <i>basiliek</i> , resp.) in meer dan 50% van de gevallen herkend.

Zoals in hoofdstuk twee reeds werd beschreven, houd ik >50% herkenning aan als criterium voor bruikbaarheid. Als die criteria losgelaten worden op de woorden in de woordenlijst die een Nederlandse afstammeling hebben, dan blijkt alsnog 65% van de 717 woorden een herkenning van >50% te hebben. Dat geeft een bruikbare lijst van 466 woorden.

Maar het wordt duidelijk dat Moss' schema, dat gebaseerd is op de vergelijking tussen Spaans en Engels, niet zonder problemen te gebruiken is voor de vergelijking tussen het Grieks en het Nederlands.

Het grootste probleem zijn de uitgangen. Weglatting van een klinker betekent volgens Moss minder dan 50% herkenning. Maar veel Nederlandse afstammelingen hebben de uitgang van hun moederwoord verloren, en daarmee ook een klinker. Tevens is de eindletter veranderd, wat bekend

dat bij een veranderde beginletter het woord al een herkenning van <50% heeft, ook al is de eindletter van de stam niet veranderd. Omdat dit de cijfers enorm vertekent, heb ik bij het controleren op weggelaten klinkers de uitgangen niet meegenomen in de overweging. Een illustratie zal een en ander duidelijk maken: het Griekse woord βάρβαρος heeft de Nederlandse verwant *barbaar*. Een spreker van het Nederlands zal in het Griekse woord direct het Nederlandse woord herkennen. Echter, volgens Moss' bevindingen zou het weggevalen van de omicron in de uitgang het woord onherkenbaar maken.

Daarnaast komen ook woorden naar voren die nog enkele zwaktepunten blootleggen. Namelijk woorden als ἄνθηρ en πλάττω. De Nederlandse cognaten van die woorden, zoals *androgyn* respectievelijk *plastic* zijn op het eerste gezicht ingrijpend veranderd. Maar feitelijk is het Nederlandse woord, zoals zo vaak, gebaseerd op de wortel of 'oblique' naamval van het woord uit één van de Griekse dialecten, niet op de nominatief- of praesensvorm van het Attisch dat nu als de norm geldt voor de lemmata in woordenboeken en -lijsten. Als we de wortels van die woorden, namelijk ἄνθηρ- respectievelijk πλασ- erbij halen, wordt de connectie plots een stuk duidelijker.

Enkele woorden waarvan ik persoonlijk denk dat ze moeilijk te herkennen zijn, glippen door de mazen van het net, terwijl andere makkelijk herkenbare woorden juist wel uitgesloten worden. Hoewel het hier om slechts weinig woorden gaat en de groepen elkaar grotendeels in evenwicht houden, signaleert dat een ander caveat: de criteria mogen in geen geval blind gebruikt worden.

Overigens moeten bij het cognaatvergemakkelijkings-effect dezelfde kanttekeningen geplaatst worden als bij de aurale verbeelding en de sleutelwoordmethode. Ten eerste loopt de semantische waarde van het Nederlandse woord soms sterk uiteen met de semantische waarde van het Griekse woord: wie zou uit *chrysanth* de betekenis van het Griekse χρυσός kunnen afleiden? Evenwel zou de moeite waard zijn om uit te zoeken in welke mate het uitleggen van de redenering achter die semantische verschuiving (de naam van de bloem komt door diens gouden kleur) de retentie van de betekenis zal verbeteren – een theorie die al in sommige vocabulariumlijsten wordt toegepast.

4.2. Conclusie toepasbaarheid van de theorieën

4.2.1. Conclusie toepasbaarheid aurale verbeelding en sleutelwoordmethode

De formule voor een succesvolle toepassing van de aurale verbeelding bestond uit een fonetische en een semantische gelijkheid tussen twee woorden. Door de relatief recente ontleening van de meerderheid van de uit het Grieks ontleende woorden is er erg weinig fonetische verandering. De belangrijkste oorzaak van veranderingen tussen het bronwoord en het ontleende woord werden veroorzaakt door transliteratie. Die transliteratie zorgde voor bijvoorbeeld het verlies van een aspiratie of de verkorting of verlenging van een klinker.

Inhoudelijke gelijkheid daarentegen is wat moeilijker vast te stellen. Veel Nederlandse woorden die uit het Grieks ontleend zijn, hebben betrekking op de wetenschap. En juist dat 'Wetenschapsgrieks' heeft de neiging om woorden en woorddelen verkeerd te gebruiken. Zoals hierboven werd aangetoond, is een aanzienlijk deel van dat Wetenschapsgrieks ook te specialistisch om te kunnen veronderstellen dat de gemiddelde student Grieks bekend is met die woorden.

De sleutelwoordmethode deelt één criterium met de aurale verbeelding: er moet een fonetische gelijkheid zijn tussen bronwoord en doelwoord. Dat is juist het criterium waarvan het buiten kijf staat dat het goed toepasbaar is.

Het andere criterium is dat er een visuele voorstelling gemaakt kan worden waarin de betekenis van beide woorden verwerkt kan worden. Dat is iets dat niet direct duidelijk wordt uit de beschrijvingen in hoofdstuk twee. Het is aannemelijk dat slechts een deel van de woorden goed te visualiseren is. Concreta zullen beter te visualiseren zijn dan bijvoorbeeld abstracte en deiktische woorden: bij woorden als 'hond', 'blauw' en 'rennen' kan men zich gemakkelijk een voorstelling maken, terwijl dat al een stuk moeilijker gaat bij een woord als 'liefde' of 'gisteren'. Toch maakt dat visualisatie van abstracta of deiktische woorden niet onmogelijk, dankzij symboliek. Het woord 'liefde' zou gevisualiseerd kunnen worden door rode hartjes.

Uiteindelijk vallen over de visualiseerbaarheid weinig tot geen algemene waarheden te formuleren, er dient per woord bekeken te worden of visualisatie mogelijk is of niet.

4.2.2. Conclusie cognaatvergemakkingseffect

De toepasmogelijkheden van de in hoofdstuk 1 genoemde onderzoeken lijken evident, maar zijn niet te toetsen door het gebrek aan criteria dat de auteurs van die onderzoeken stellen aan de woorden die ze gebruiken. Als die criteria gelijk zouden zijn aan de criteria voor het cognaatvergemakkingseffect, wat niet onredelijk zou zijn, dan zou dat dus betekenen dat 65% van de Griekse woorden met een Nederlands cognaat bruikbaar zijn voor die methoden. In totaal gaat het dan, opnieuw in een ruwe schatting, om wel 10% tot 20% van het Griekse vocabularium.

Overigens moet opgemerkt worden dat veel van de herkenbare woorden op dezelfde wortel gevormd zijn, zoals hierboven beschreven in het voorbeeld met ἵππος, ἵπλικός, ἵππεύς en ἵππεύω. Zulke woorden zijn daarom slechts deels herkenbaar.

4.3. Algemene conclusies

Nu het toepassingsgebied van de theorieën ruwweg vastgesteld is, is het mogelijk om enkele voorzichtige conclusies te trekken over het inzetten van etymologie bij het studeren van het vocabularium van het Grieks. Die conclusies zijn echter wel tweezijdig.

Het grote voordeel is dat, dankzij de flexibiliteit van de theorieën en de hoeveelheid woorden die ervoor in aanmerking komen, een relatief groot deel van het vocabularium gestudeerd kan worden door te wijzen op etymologische verbanden. Een voorzichtige schatting wijst namelijk uit dat 9% tot 18% van de Griekse woorden met een van de besproken methoden te studeren is.

Van de andere kant is er het nadeel dat de theorieën te onnauwkeurig en soms zelfs misleidend zijn om te kunnen leiden tot een goede kennis van het vocabularium. Aangezien de Nederlandse cognaten vaak niets weggeven over de woordsoort van een Grieks woord, helpen de theorieën niet om het onderscheid te maken tussen verschillende woorden die op eenzelfde wortel gevormd zijn. Daarnaast komen de vormen die in een woordenlijst bestudeerd worden, niet altijd overeen met de vormen die in het Nederlands beland zijn. Ten slotte ligt het gevaar van de pseudo-etymologieën, schijnbare verwantschappen tussen woorden die feitelijk op toeval berusten, altijd op de loer.

Deze factoren in ogenschouw genomen, rest de vraag op welke manier men nu etymologie zo effectief mogelijk in zou kunnen zetten bij het studeren van het vocabularium van het Grieks. Allereerst zou ik aanraden om er niet de nadruk op te leggen. De onnauwkeurigheid en de eerder beperkte toepasbaarheid ontmoedigen zo'n nadruk. Als ondersteunende methode zou het echter uitstekend kunnen functioneren. Een student die etymologie als hulpmiddel gebruikt, zal sommige woorden sneller onthouden.

Dan rest nog de vraag wat docenten kunnen doen om etymologie meer te betrekken in hun lessen. Een voor de hand liggende optie is het toevoegen van Nederlandse cognaten aan de te leren woordenlijst. In het verlengde daarvan zou de docent een lijst kunnen aanbieden van veelvoorkomende Griekse wortels en morfemen die een Nederlandse cognaat hebben. Zo kan een leerling veel woorden bestrijken met slechts relatief weinig leerwerk. De docent zou ook, om de sleutelwoordmethode te vergemakkelijken, zelf visualisaties kunnen voorstellen. Ten slotte zou de docent de leerlingen een overzicht kunnen geven van hoe Griekse woorden naar het Nederlands omgezet worden en werden. Dat laatste is natuurlijk geen eenvoudige zaak, gezien het gebrek aan systematiek bij die omzetting.

Kortom, er is voldoende gelegenheid om etymologie in te zetten bij het studeren (en het gebruiken!) van het vocabularium van het Grieks. Door de vele nadelen moet men zich er echter voor hoeden dit al te positief te bekijken. Toch stemt bovenstaande hoopvol: etymologie blijkt niet slechts voer voor historisch taalkundigen maar ook voor de student van nu.

Bronnen

- Atkinson, R. C., & Wescourt, K. T., 'Some remarks on a theory of memory'. In: P. Rabbitt and S. Dornic (eds.), *Attention and Performance V*, London, Academic press (1974), pp. 485-498.
- Atkinson, Richard C. & Raugh, Michael R., 'An application of the Mnemonic Keyword Method to the Acquisition of Russian Vocabulary'. In: *Journal of Experimental Psychology*, vol. 1-2 (1975), pp. 126-133.
- Bellomo, Tom S., 'Etymology and Vocabulary Development for the L2 College Student'. In: Sokolik, Maggie (ed.), *The Electronic Journal of English as a Second Language*, vol. 4-1 (1999).
- Biville, Frédérique, *Graphie et prononciation des Mots Grecs en Latin*. Éditions Peeters, Louvain (1987).
- Biville, Frédérique, *Les Emprunts du Latin Au Grec. Approche Phonétique*. Éditions Peeters, Louvain (1990).
- Bogaards, Paul, *Le Vocabulaire dans l'apprentissage des langues étrangères*. Les éditions Didier, Parijs (1994).
- Chatzisavvas, K., *The Benefits of Etymology in the Vocabulary Development of Greek ESL Students*. Kean University, New Jersey (2005).
- Comesaña, Montserrat & Sánchez-Casas, Rosa & Soares, Ana Paula & Pinheiro, Ana P. & Rauber, Andreia & Frade, Sofia & Fraga, Isabel, 'The interplay of phonology and orthography in visual cognate word recognition: An ERP study'. In: *Neuroscience Letters*, vol. 529-1 (2012), pp. 75-79.
- Dijkstra, Ton & Jaarsveld, Henk van & Brinke, Sjoerd ten, 'Interlingual Homograph Recognition: Effects of Task Demands and Language Intermixing'. In: *Bilingualism: Language and Cognition*, vol. 1 (1998), pp. 51-66.
- Dijkstra, T. & Grainger, J. & Heuven, W.J.B. van, 'Recognition of Cognates and Inter-lingual Homographs: the Neglected Role of Phonology'. In: *Journal of Memory and Language*, vol. 41 (1999), pp. 496-518.
- Durkin, Philip, *Oxford Guide to Etymology*. Oxford University Press, Oxford (2011).
- Ernout, A. & Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue Latine. Histoire des mots*. Librairie C. Klincksieck, Paris (1959).
- Gollan, T., & Forster, K. I. & Frost, R., 'Translation priming with different scripts: Masked priming with cognates and noncognates in Hebrew-English bilinguals'. In: *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, vol.23 (1999), pp. 1122-1139.
- Gruneberg, Michael M., 'A Commentary on Criticism of the Keyword Method of Learning Foreign Languages'. In: *Applied Cognitive Psychology* vol. 12 (1998), pp. 529-532.
- Hal, Toon Van, *Ankura: Basiswoordenlijst Oudgrieks*. Garant, Antwerpen-Apeldoorn 2013.
- Hesseling, D.C., 'Enige Grieks-Hollandse parallellen'. In: *Neophilologus*, vol. 59 (1922) pp. 59-64.
- Hosseini, Effat & Shahrzad, Sharfalla & Bakhsepour, Fateme & Dolatabadi, Hamid Reza, 'The impact of using etymological analysis on teaching vocabulary to ELF University Students'. In: *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 2-9 (September 2012), pp. 1868-1876.
- Ilson, Robert, 'Etymological Information: Can It Help Our Students?'. In: *ELT Journal*, vol. 37-1 (1983), pp. 76-82.
- Karantzola, E., 'From humanism to the Enlightenment: The teaching of Ancient Greek and its grammar'. In: A.-F. Christidis, *A History of Ancient Greek*, Cambridge University Press (2010), pp. 1241-1249.
- Koda, Keiko, *Insights into Second Language Reading. A Cross-Linguistic Approach*. Cambridge

University Press, Cambridge (2005).

- Lemhöfer, Kristin & Dijkstra, Ton & Schriefers, Herbert & Baayen, R. Harald & Grainger, Jonathan & Zwitserlood, Pienie, 'Native Language Influences on Word Recognition in a Second Language: A Megastudy'. In: *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, vol. 34-1 (2008), pp. 12-31.
- Moss, Gillian, 'Cognate Recognition: Its Importance in the Teaching of ESP Reading Courses to Spanish Speakers'. In: *English for Specific Purposes*, vol. 11 (1992), pp. 141-158.
- Oxford, Rebecca & Crookall, David, 'Vocabulary Learning: A Critical Analysis of Techniques'. In: *The Modern Language Journal*, vol. 73-4 (1989), pp. 9-30.
- Percival, W. Keith, 'La connaissance des langues du monde'. In: Auroux, Sylvain, *Histoire des idées linguistiques: Tome 2: La développement de la grammaire occidentale*, Mardaga, Liège (1992), pp. 226-238.
- Pierson, Herbert D., 'Using etymology in the classroom'. In: *ELT Journal*, vol. 43-1 (1989), pp. 57-63.
- Pressley, Michael & Levin, Joel R. & Nakamura, Glen V. & Hope, D.J. & Bispo, Jennifer G. & Toye, Andrea R., 'The Keyword Method of Foreign Vocabulary Learning: An Investigation of its Generalizability'. In: *Journal of Applied Psychology*, vol. 65-6 (1980), pp. 635-642.
- Pressley, Michael & Levin, Joel R. & Delany, Harold R., 'The Mnemonic Keyword Method'. In: *Review of Educational Research*, vol. 52-1 (1982-1), pp. 61-91.
- Pressley, Michael & Levin, Joel R. & Miller, Gloria E., 'The keyword method compared to alternative vocabulary-learning strategies'. In: *Contemporary Educational Psychology*, vol. 7-1 (1982-2), pp. 50-60.
- Royen, Gerlach, *Latijn en Grieks dat wij allen spreken*. H.J. Paris, Amsterdam (1954).
- Saalfeld, Günther A.E.A., *Tensaurus Italograecus*. Georg Olms, Hildesheim (1964).
- Saladin, J.-C., 'Greek and the western Renaissance: Between humanism and Heresy'. In: A.-F. Christidis, *A History of Ancient Greek*, Cambridge University Press, Cambridge (2010), pp. 1237-1240.
- Thelen, Judith N., 'Vocabulary Instruction and Meaningful Learning'. In: *Journal of Reading*, vol. 29 (1986), 603-609.
- Van der Sijs, Noline & Engelsman, Jaap, *Nota Bene. De invloed van het Latijn en het Grieks op het Nederlands*. Sdu Uitgevers, Amsterdam, 2e druk (2000).
- Van der Sijs, Noline, *Groot leenwoordenboek*. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen, 2005.
- Van Loey, Adolphe Clement Henri, *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands: klankleer, vormleer, woordvorming*. Thieme, Zutphen (1970).
- Vis, Jeroen, 'De verwerving en didactiek van Oudgrieks vocabulaire'. In: *Lampas*, 46-2 (2013), pp. 222-233.
- Voga, Madeleine & Grainger, Jonathan, 'Cognate status and cross-script translation priming'. In: *Memory & Cognition*, vol. 35-5 (2007), pp. 938-952.
- Weise, Fr. Oscar, *Die griechischen Wörter im Latein*. Zentral-Antiquariat Der Deutschen Demokratischen Republik, Leipzig (1964).
- Wysocki, Katherine & Jenkins, Richard R., 'Deriving word meanings through morphological generalisation'. In: *Reading Research Quarterly*, vol. 22-1 (1987), pp.66-81.